

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT
DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

ONA TILI TA'LIMIDA O'QITISH VA BAHOLASH MUAMMOLARI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy
anjuman materiallari

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**ONA TILI TA‘LIMIDA O‘QITISH VA
BAHOLASH MUAMMOLARI**

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari

Toshkent 2022

UO‘K: 494.375:371.3

KBK: 74.261.4

O - 56

Ona tili ta’limida o‘qitish va baholash muammolari. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Elektron nashr. – Toshkent: ToshDO‘TAU, 2022. – 375 b.

Ushbu to‘plam Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta’limi kafedrasidan tayyorlangan.

Mas’ul muharrir:

M. Abdullayeva – filologiya fanlari doktori, professor.

Taqrizchilar:

- Q. Yo‘ldoshev** Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti
Ona tili va adabiyot ta’limi kafedrasida professori, pedagogika fanlari doktori.
- A. Sobirov** Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti
Ona tili va adabiyot ta’limi kafedrasida professori, filologiya fanlari doktori.

To‘plovchi va nashrga tayyorlovchilar:

- G. Jo‘rayeva** Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta’limi kafedrasida mudiri, filologiya fanlari doktori.
- K. Mavlonova** Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta’limi kafedrasida dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori.
- D. To‘xliyeva** Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta’limi kafedrasida o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori.
- H. Baxtiyorova** Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta’limi kafedrasida magistranti.
- Y. Xomidjonova** Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta’limi kafedrasida magistranti.
- M. Nomozova** Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta’limi kafedrasida magistranti.
- Sh. Tursun** Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta’limi kafedrasida magistranti.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta’limi fakulteti Kengashining 2022-yil 4-sonli qaroriga asosan nashrga tavsiya etildi.

To‘plamdan o‘rin olgan maqolalarning ilmiy va uslubiy jihatlariga mualliflarning o‘zlari mas’uldirlar.

ko'nikma – tinglab tushunish, o'qib tushunish, gapirish va yozish ko'nikmalarini shakllantirishda yangi darsliklarning qimmati beqiyosdir. Shu bilan birga, o'quvchilar ma'naviyatini oshirishda ham ahamiyati yuqoriligini yana bir bor ta'kidlab o'tamiz.

Adabiyotlar:

4. N.Mahmudov va b. Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2015.

5. I.Azimova, K.Mavlonova, S.Quronov Sh.Tursun. Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik. – Toshkent, 2022.

6. Ahmedov S.va boshqalar. Adabiyot. Darslik. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinf o'quvchilari uchun. – Toshkent: Sharq, 2020. – 272 b.

7. Ahmedov S.va boshqalar. Adabiyot. Darslik. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinf o'quvchilari uchun. II qism. – Toshkent: Ma'naviyat, 2017. – 160 b.

6-SINF ONA TILI DARSLARIDA MATN TUZILISHINI O'RGATISHNING MAZMUN-MOHİYATI

Husnora Baxtiyorova,

Alisher Navoiy nomidagi

ToshDO'TAU 2-kurs magistranti

Annotatsiya

Maqolada matn tuzilishi, 6-sinf ona tili darslarida matn tuzilishini o'rganishga doir ta'lim mazmuni yoritilgan; topshiriqlardan namuna keltirilgan.

Kalit so'zlar: *matn, matn tuzilishi, mazmun, uslub, leksik-grammatik vositalar, til birliklari.*

Ona tili ta'limida o'quvchilarning matn tuzish, uni tushunish va tahlil qilish o'quvchi ongining rivojlanishiga, bog'lanishli nutqini shakllantirishga katta ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarning yozma savodxonligi, matn tuzish malakasini oshirish masalasi doimo metodist olimlarning diqqat-e'tiborida bo'lib kelgan. Xususan, N.Bekniyazovaning "Boshlang'ich sinflar ona tili darslarida o'quvchilarni matn yaratishga o'rgatish metodikasi", M.Rixsiyevaning "Ta'lim rus tilida olib borilayotgan maktablarning o'zbek tili darslarida o'quvchilarni matn tuzishga o'rgatish metodikasi", K.Mavlonovaning "Matn tuzilishiga doir qoidalar", S.Boymirzayevaning "O'zbek tilida matnning kommunikativ-pragmatik mazmunini shakllantiruvchi kategoriyalar", T.Ziyodovaning "Matn yaratish texnologiyasi", M.Qurbonova, M.Yo'ldoshevlarning "Matn tilshunosligi" o'quv qo'llanmalari, Q.Qosimova, N.Mahmudov va boshqalar tomonidan yaratilgan tadqiqot ishlari, monografiya, metodik qo'llanmalarda hamda "Ona tili" darsliklari yuzasidan o'qituvchilar uchun yozilgan metodik adabiyotlarda yozma ishlarni tashkil qilish, bog'lanishli nutq tuzish, matn, matn strukturasi, tuzilishi, turlari, o'ziga xos xususiyatlari ilmiy jihatdan o'rganilgan.

Mazkur ilmiy-metodik adabiyotlar hamda xorij tajribasida matn strukturasi o'rgatishga qaratilgan yondashuvlar bilan tanishgan holda matn tuzilishiga oid nazariy va amaliy bilimlarni sinflar kesimida spiralsimon tasniflab o'qitishga oid tamoyillar ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratildi.

Bunda 6-sinf o'quvchilari obyekt sifatida tanlanib, ushbu yoshdagi o'quvchilar uchun matn strukturasi o'qitish nazariy bilimlarni qanday va qay usulda ishlab chiqish, nimalarga e'tibor qaratish kerakligini aniqlash maqsadida dastlab tajriba-sinov jarayoni tashkil qilindi. Bu jarayonda o'quvchilardan 6-sinfga qadar mavjud bilimlari tekshirishga qaratilgan turli uslub va yo'nalishdagi mashq va topshiriqlar orqali nazorat materiallari olindi. Tahlil natijalariga ko'ra, quyidagi xato va kamchiliklar kuzatildi:

- *xatboshiga ajrata olmaslik;*
- *fe'l zamonlari turli xil qo'llash;*
- *ega va kesimning nomutanosibliigi;*
- *kelishik qo'shimchalarini to'g'ri qo'llanmaslik;*
- *gaplarning mantiqan bog'lanmasligi;*
- *so'zlarning takror qo'llanishi;*
- *fikriy to'xtamlilik yo'qligi;*
- *so'z qo'llash bilan bog'liq xatolarning mavjudligi;*
- *olmoshni o'z o'rnida qo'llamaslik;*
- *fikrning takror qo'llanishi;*
- *matnning sarlavhaga mos kelmasligi;*
- *bog'lovchi vositalardan to'g'ri foydalanmaslik;*
- *sifatlovchi aniqlovchining o'z o'rnida qo'llanmasligi;*
- *matnga aloqador kiritmalar (maqol, matal, hikmatli so'z, she'r)dan to'g'ri foydalanmaslik;*
- *fikrning chegaralanganligi;*
- *fikriy izchillikning yetishmasligi.*

Mazkur xato va kamchiliklarni inobatga olgan holda 6-sinf o'quvchilarining matn strukturasi o'qitish nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini shakllantirish quyidagicha tasnif qilib chiqildi:

MATN	mazmuni	<ul style="list-style-type: none"> • <i>ma'lum shaxs-narsa va voqea-hodisalarga munosabat bildirish;</i> • <i>fikr va dalillarni asoslab yoza olish;</i> • <i>tafsilotlarni mantiqan sharhlash;</i> • <i>mantiqiy izchillikni tushuna olish.</i>
	shakli	<ul style="list-style-type: none"> • <i>xatboshiga ajrata olish;</i> • <i>matn mazmuniga mos sarlavha tanlash;</i> • <i>matn qismlarini tushunish;</i> • <i>rasmiy uslubdagi matnlarni to'g'ri shakllantirish.</i>
	sintaktik qurilishi	<ul style="list-style-type: none"> • <i>bog'lovchi vositalaridan o'rinli foydalanish;</i>

		<ul style="list-style-type: none"> • <i>gaplarni olmoshlar orqali bog‘lanishi;</i> • <i>kontekstga mos so‘zlar qo‘llay olish.</i>
	uslubi	<ul style="list-style-type: none"> • <i>matn maqsadidan kelib chiqib turli uslublarda qo‘llay olish.</i>

Ushbu tartib asosida o‘quvchilarga matn strukturasi o‘id nazariy bilimlarni amaliy jarayonlar, turli nutqiy vaziyatlar doirasida mashq va topshiriqlar orqali o‘rgatib borish maqsadga muvofiq. Masalan, matn yaratishdan avval matn haqidagi tasavvur hosil qilish lozim. Buning uchun o‘quvchiga yaxlit matn berilib, ushbu matnni tahlil qilish jarayonida uni mazmuniy qismlarga ajratish, har bir qismda aks ettirilgan ma‘no-mazmun, ularni yuzaga chiqaradigan til birliklari: so‘z, so‘z birikmalari, gap va gaplarni bir-biriga bog‘lovchi vositalarni aniqlash orqali matn haqidagi tasavvurlarini boyitib borish hamda turli uslubdagi matnlarni sintaktik qurilishini o‘zlashtirishda qoliplardan foydalanish samarali usul hisoblanadi.

O‘quvchi ta‘lim subyekti sifatida o‘quv matnlarini tahlil va tadqiq etishga, qoidalar bilan amaliy tanishishi barobarida mustaqil ravishda nutqiy vaziyatga mos matn yaratish ko‘nikmasini egallashga yo‘naltirib borilishi zarur [K.Mavlonova, 2021:76].

Quyida matnning sintaktik qurilishi mavzusiga o‘id qoida va mashq namunasi keltirib o‘tamiz.

Qoida. Gaplar bir-biriga olmoshlar orqali bog‘lanadi. Gaplarni olmoshlar orqali bog‘lash matndagi takroni oldini oladi hamda mantiqiy izchillikni ta‘minlaydi.

Zokir do‘stlari bilan bekinmashoq o‘yini o‘ynayotgan edi. Bekinish uchun har tomonga tarqab ketganlarida Shokir yo‘l chetidagi ulkan kashtan daraxtining orqasiga bekinmoqchi bo‘ldi. Bu o‘yinda biror bolaning uni topib olishi qiyin edi.

Shu paytda oppoq soqolli musofir kishi shaharga kelib, Shokir bekinib turgan kashtan daraxtiga yaqinlashib qoldi va unga dedi: “O‘g‘lim, sendan bir manzil haqida so‘ramoqchi edim”. Shokir biroz shoshilib qoldi va undan jim bo‘lishini so‘rab qo‘llari bilan ishora qildi.

Haligi kishi Shokir nima uchun jim bo‘lishini talab qilayotganiga tushunmadi va unga ajablanib qarab dedi: “Sendan bir narsa haqida so‘ragandim. Agar bilsang xabarini ber, bilmasang o‘zing jim bo‘l!” So‘ngra taajjublanib dedi: “Shahar bolalari sog‘-salomat ekan-ku, ammo ularning ahvoli kulgili va qiziq!”

O‘yindagi bolalar anavi yerda bir keksa yoshli kishi daraxt ortiga bekingan o‘rtog‘i bilan gaplashib turganini ko‘rgach, o‘sha bola Shokir ekanini bilishdi. Oyoq uchida yurib sekin-asta o‘sha daraxtga yaqinlashishdi.

Ulardan qattiq norozi bo‘lgan qariya kelgan tomoniga qaytib keta boshladi. Shunda Shokir qattiq xijolat bo‘lib o‘yinini tashladi, bekingan joyidan chiqdi. Nuroniy qariyaning ortidan yugurdi va undan kechirim so‘radi. Keyin qariyani ketayotgan manziliga olib borib qo‘ydi [Ziyovuddin Rahim, 2015].

Mazkur matnning birinchi qismida qo‘llangan “bu” olmoshi, o‘zidan oldingi ikkita gap mazmuniga, ikkichi qismdagi “shu” olmoshi matnning birinchi qismi mazmuniga ishora qilib, gaplarni mazmunan bog‘lashga xizmat qilgan. Matnning

boshqa qismlarida qoʻllangan olmoshlarni ham oʻzidan oldingi gapda qoʻllangan birlik yoki butun bir gap mazmuniga ishora qilayotganligini kuzatish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Mahmudov N. va boshqalar. Ona tili. Umumiy oʻrta taʼlim maktablarining 6-sinfi uchun. – Toshkent: Tasvir, 2017.

2. Mavlonova K.M. Oʻquvchilarni matn qismlarini bogʻlovchi vositalar bilan tanishtirish. Global taʼlim va milliy metodika taraqqiyoti mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani. – Toshkent, 2021.

3. Mavlonova K.M. va boshqalar. Matn tuzilishiga doir qoidalar. – Toshkent: Nodirabegim, 2021.

4. Yoʻldoshev, R.A., Rixsiyeva, M.M. Insholardagi matniy xatolar, ularni tuzatish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2019.

5. Ziyovuddin Rahim. Bola odobi bilan aziz. – Toshkent, 2015.

6. Бекниязова Н. Бошланғич синфлар она тили дарсларида ўқувчиларга матн яратишни ўргатиш методикаси (таълим ўзбек ва қорақалпоқ тилларида олиб бориладиган мактаблар мисолида): Монография. – Тошкент: Фан ва технологиялар, 2012.

OʻQUVCHILARDA LISONIY HODISALARNI FARQLASH KOʻNIKMASINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Saidova Kamola, Alisher

Navoiy nomidagi

ToshDOʻTAU oʻzbek tili va adabiyoti
taʼlimi fakulteti 2-kurs magistranti

Annotatsiya

Mazkur tezisdagi shakldosh soʻzlarni oʻrganishda maktab taʼlimida duch kelinadigan ayrim muammolar va ularning yechimlari haqida soʻz boradi. Shakldosh soʻzlar va koʻchma maʼnoli soʻzlarni farqlashni osonlashtiradigan ayrim mashq va topshiriqlar keltirilgan.

Kalit soʻzlar: *ijtimoiy buyurtma, shakldosh soʻzlar, oʻqib tushunish, bosh maʼno, koʻchma maʼno, maʼno qirrasasi.*

Barcha davrlarda taʼlim maqsadini belgilash davlat siyosatining ustuvor sohasi hisoblangan. Taʼlimning maqsadi jamiyat amaliy faoliyatining avvaldan fikran oʻylangan natijasi boʻlib, jamiyatning maktab oldiga qoʻygan ijtimoiy buyurtmasi taʼlim umumiy maqsadi asosida belgilanadi. Ona tili taʼlimi oldiga qoʻyilgan ijtimoiy buyurtma oʻquvchi shaxsini fikrlashga, oʻzgarlar fikrini anglashga va shu fikr mahsulini ogʻzaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga, yaʼni kommunikativ savodxonlikka oʻrgatishdan iborat [Gʻulomov, 1995. – 128 b.]. Shunga muvofiq holda ona tilidan ishlab chiqilgan Milliy dasturda quyidagi fikrlar keltirilgan. “Ona tili” nafaqat leksik va grammatik meʼyorlarni oʻrgatuvchi, balki oʻquvchi nutqiy faoliyatida ixtiyoriy mavzu, fanlar kesimidagi matnlarni tinglab

Dilnoza Boymaxmatova Ona tili ta'limida to'garak mashg'ulotlarining tarixiy taraqqiyoti	66
Sanobar Mirsolihova Ona tili va adabiyot darslarida fanlararo integratsiya	70
Shohista Xudoynazarova, Sayyora Matkarova Til ta'limida matn bilan ishlash orqali o'quvchilar ma'naviyatini shakllantirish	73
Husnora Baxtiyorova 6-sinf ona tili darslarida matn tuzilishini o'rgatishning mazmun-mohiyati	76
Saidova Kamola O'quvchilarda lisoniy hodisalarni farqlash ko'nikmasini shakllantirish usullari	79
Xosiyat Navruzova 7-sinf o'quvchilarida sodda gap shakllarining o'zlashtirilishi	83
Zebiniso Davronova Tasviriy matn yaratishda hissiy sezish qobiliyatining o'rni	87
Firuza Mirzaraxmedova Yangi O'zbekistonda yangi islohotlar (yangi avlod darsliklari yuzasidan fikr-mulohazalar)	89
Feruza Muratova Ona tili darsliklarida topshiriqlar metodikasining takomillashuvi	93
Yulduz Usmonova Ona tili darslarida hamkorlikda o'qitish texnologiyasi xususida	97
Aida Kamolova Ona tili ta'limida faollashtiruvchi o'yinlar (enerjayerlar) ning o'rni	100
Xumora Erkinova O'quvchilarda mulohaza (agree or disagree) mazmunidagi esselar yozish ko'nikmasini shakllantirish	103
Nozanin Yusupova Ona tili darslarida video va audio materiallardan foydalanish	106
Iroda Xushvaqtova Og'zaki nutqni rivojlantirish zarurati	109
Ziyoda Sobirxonova Ona tili ta'limida o'quv lug'atlarining yaratilishiga bo'lgan talab	112
Marjona Nurboboyeva Ona tili ta'limida sinonimlar elektron o'quv lug'atlaridan foydalanishning ahamiyati	118
TIL TA'LIMIDA BAHOLASH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI	
Shohruh Abdiraimov O'qituvchilarining mumtoz matnни tushunish darajasini aniqlashga doir	120
Oysuluv Musurmonkulova Xalqaro tajribalar asosida o'quvchilarni baholash usullari	123
Nilufar Turg'unova Leksik birliklarni kontekstda qo'llash bo'yicha tajriba tahlili	130